

Irodalomtanítás
a harmadik évezredben

Főszerkesztő Sipos Lajos
Szerkesztő Fűzfa Balázs
Krónika Nova Kiadó,
Budapest, 2006

Fűzfa Balázs: irodalom_12

Krónika Nova Kiadó,
Budapest, 2008

Két könyv az irodalomtanítás megújításáért

Az *Irodalomtanítás a harmadik évezredben* című kötet előszavában Sipos Lajos főszerkesztő azt fejtegeti, hogy: „Remélhetőleg meghatározóvá válik a tanítási órán a jelenkori irodalomtudomány szemlélete, fogalomrendszere és beszédmódja, a művek befogadásában a szöveg nyitottságának az elve, s azt fogják vizsgálni-kutatni-értelmezni, milyen eljárások és konstrukciók eredménye a forma, melyek az irodalmi szöveg kristályodási pontjai, milyen akusztikus, grammatikai, ritmikai, kompozíciós elvek segítségével írható le az alkotás, milyen formakomponensek határozzák meg a művet, miként próbálja megragadni a nyelvi kifejezés az immanencia körvonalait, hogyan érvényesül a befogadói értelemtulajdonítás, mindezen közben pedig háttérbe kerül (viszonylagossá válik) a ma még meghatározó irodalomtörténeti gondolkodás.” (11.) Ennek jegyében készült az a majdnem ezer oldalas kiadvány, melyet a kiadó és a szerkesztőbizottság szándékai szerint elméleti szakemberek és gyakorló magyartanárok egyaránt haszonnal forgathatnak.

A kötet tekintélyes mérete némiképp megnehezíti az olvasást, ilyen súlyos darabot nem könnyű kézben tartani, ám a tartalom kárpótol e „kellemtelenségért”. Az első rész három nagy fejezetet tartalmaz: *Az irodalomtanítás elméleti pozíciói*; *Horizontok az irodalomtanításban*; *Műfaj, stílus, motívum*. A második részben nyolc fejezet kapott helyet: *Pályaképek*; *Portrék*; *Látásmódok*; *Kortárs irodalom*; *Világirodalom*; *Színház- és drámatörténet*; *Az irodalom határterületei*; *Regionális kultúra*. Kissé eklektikusnak és aránytalannak tűnik ez a szerkesztésmód, és ha az egyes tanulmányok címét vesszük szemügyre, még inkább zavarba jövünk. Érthető, hogy e hatalmas anyagot valamiképpen el kellett rendezni, az viszont kevésbé, hogy miért szól kevesebb szöveg az irodalomtanításról, az irodalompedagógiáról, holott a kötet cím ezt ígéri. Természetesen tágíthatjuk a fogalom jelentését, s vehetjük

úgy, hogy az egyes író, költő portréja vagy pályaképe is irodalomtanítás, vagyis annak szerves része, miként például a regényforma változásai a 19. századi francia irodalomban (Balassa Péter tanulmánya) vagy az irodalmi kultusz (Tverdota György írása) vagy a nyugat-pannon irodalmi régió bemutatása (Bokányi Péter dolgozata).

A tematikájában oly sokszínű tanulmánygyűjtemény vélhetően alkalmas arra, hogy a gyakorló magyartanárok segédletként használják a felkészülés során, annál is inkább, mert a második rész fejezetcímei szinte egy az egyben megegyeznek a magyar irodalom érettségi követelményeiben szereplő témákkal. A szakma felkészült oktatói, művelői tollából igazán értékes dolgozatok olvashatók, amelyek szerzőjük véleményét tükrözik, s amelyekkel érdemes és lehetséges vitába szállni. Az irodalomtanításban gyakran szerepet kapnak a szubjektív szempontok, akit jobban kedvel a pedagógus, annak az életművével esetleg hosszabb ideig foglalkozik, bár ez nem mehet a tananyag más részének rovására. Úgy vélem, a személyes példa sok esetben befolyásolja a diákokat: hallottam már olyan magyartanárrol, aki nem tanította Petőfit, mert ő maga nem szerette. Ez persze szélsőséges eset, és ha az illető olvasná mondjuk e kötetben Margócsy István *Petőfi és a romantika* vagy Szabolcsi János *Petőfi-problémák a középiskolában* című tanulmányát, talán megváltozna a véleménye a szabadságharc lánglelkű költőjéről.

De térjünk vissza kicsit az irodalomtanítás jelen problémáira. Az előszóból kiderül, hogy a jövőben talán hangsúlyosabb szerepet kap a szövegértés fejlesztése (a PISA-mérések eredményének ismeretében ez nem is lenne baj), az olvasói kompetencia javítása és az újragondolt, időről időre változó, kiegészülő irodalmi kánon is. Az érettségi követelmény-rendszere szerint *mindössze* (vagy más megfogalmazásban: *összesen*) hat szerző pályaképét kell felvázolni, hat-nyolc alkotás segítségével: Petőfi Sándorét, Arany Jánosét, Ady Endréét, Babits Mihályét, Kosztolányi Dezsőét és József Attiláét. Balassi Bálinttól Ottlik Gézáig tizenhárom portrészertő összefoglalásra adódik lehetőség (Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós, Weöres Sándor, Ottlik Géza, Márai Sándor, Pilinszky János), és nagyobb szerepet kaphat a stílus-, a műfaj- és a motívumelemzés. Szóba kerül a kortárs irodalom, nagyobb hangsúlyt kap a dráma és a szöveg viszonya. A populáris regiszter szerepeltetése is új elem a szabályozásban, valamint újdonság az irodalom határterületeinek és kulturális kapcsolódási pontjainak beépítése az irodalomtanításba.

A kötet első részének kiemelkedő tanulmányai között említhető Bókay Antalé, aki az irodalomtanítás elméletéhez írt vázlatot *Az irodalomtanítás irodalomtudományi modelljei* címmel vagy Zsolnai Józseftől *Az irodalompedagógia mint alkalmazott irodalomtudomány és alkalmazott pedagógia*, melyben a szerző kifejti, mi az irodalompedagógia, melyek e diszciplína törekvései és korlátai, és hogyan létezik az irodalompedagógia szintetikus alkalmazott pedagógiaként. Gordon Győri János az irodalomtanításban fellelhető nemzetközi tendenciákról értekezik igen alapos tanulmányban, Pála Károly pedig az irodalomtanítás és kompetenciafejlesztés összefüggéseit vizsgálja. Pála írásában rámutat arra, hogy „A magyartanításban két egymással összefüggő radikális hangsúlymódosításra van szükség. Az egyik a készségfejlesztés és a kánonközvetítés (műveltségközvetítés) viszonyának átrendezése az előbbi javára, az

utóbbi kárára. A másik a magyar elnevezésű tantárgy olyasfajta koncepcióváltása, mely az irodalomtörténet + leíró nyelvtan tantárgyi kettősség helyett a kommunikációs képességfejlesztésre, illetve az egyéni és a kollektív önmegértés, önmeghatározás elősegítésére törekvő, integrált nyelvi-irodalmi tárgyat hoz létre.” (142.)

A *Műfaj, stílus, motívum* című fejezetben olvasható *Olasz Sándor* tanulmánya, *A regényforma változásai a 20. századi magyar irodalomban*, melyet igazán pikáns összevetés követ: Mikszáth Kálmán *Jó palócok* (1882) és Bodor Ádám *Sinistra* körzet (1992) című regényéről Veress Zsuzsa értekezik *Az úr ölében/Az isten balján* címmel (183–191.). Megállapítja, hogy „a *Sinistra* körzet megszólítja a *Jó palócokat*, a két mű párbeszédet folytat egymással, és dialogikus viszonyukban értelmezik egymást”. (183.) Érdekes Vasy Géza és Tarján Tamás tanulmánya is. Előbbi dolgozatának (*A művész és a clown*) középpontjában Kormos István *Szegény Yorickja* áll, utóbbi a cirkusz (jel)világát vizsgálja a közelmúlt magyar irodalmának motívumvilágában.

A pályaképeket a legjelesebb kutatók írták, akik évtizedek óta foglalkoznak az adott alkotó életművével. Így például Petőfiről Margócsy István, Babitsról Sipos Lajos, József Attiláról Tverdota György írása került a kötetbe. A *Kortárs irodalom* fejezetben a történő elbeszélés, Kányádi Sándor, Nádas Péter, Tandori Dezső, Spiró György, Grendel Lajos, Esterházy Péter, Tózsér Árpád, Nagy Gáspár, Parti Nagy Lajos, Várady Szabolcs és Orbán Ottó kerül szóba. A világirodalmi részben az antik irodalom világképéről, a *Biblia* tanításáról, Goethéről, Byronról, Shelleyről, Keatsről, Flaubert-ről, Gogolról, Dosztojevszkijről, Bulgakovról, Borgesről, García Márquezzel és Hrabalról olvashatunk. A *Színház és drámatörténet* fejezet nem lenne teljes az *Antigoné*, a *Hamlet*, a *Bánk bán* említése és Bécsy Tamás írásai nélkül, de Madách és Beckett is szerepel, valamint egy *Imre Zoltán*-tanulmány (*A szöveg és előadás néhány lehetséges kapcsolatáról a kortárs magyar színházban*).

Az irodalom határterületeiről különösen izgalmas szövegek kerültek a kötetbe. *Praznovszky Mihály* a kéziratokról, hasonmásokról ír: miként használhatók ezek irodalomórán, miért fontosak az irodalomtörténészek, filológusok számára. Eck Júlia Csehov *Sirályát* dolgozza fel a drámajáték segítségével (*Szövegbefogadás, szövegelemzés a kreatív dráma eszközeivel*). Hangsúlyozza, hogy „a drámajátékos foglalkozások módot adnak a szöveg igen alapos, mély megismerésére és feldolgozására is, mely így felfedezhetővé, izgalmassá, élvezetessé és értékesé válik a tanulók számára”. (868.) Egyéni és páros improvizációs feladatokat mutat be, ismerteti például a belső hangok játékot vagy a lélekállapot-szoborsorozatot (a tanulók több állóképben próbálják megjeleníteni az Arkagyinában és Trigorinban dülő indulatokat).

Újdonság lenne, ha az elektronikus tömegkultúra termékei is szóba kerülnének irodalomórán. Arató László írásában (*A populáris regiszter az irodalomtanításban*) arra hívja fel a figyelmet, hogy „a magyartanításnak foglalkoznia kellene a vizuális tömegkultúra termékeivel, illetve repertoárjába föl kellene vennie az archetípusokra alapuló tananyag-kiválasztást és -elrendezést”. (897.) Arató saját tanítási gyakorlatából hoz két példát: a *Hamlet* egyes sajátosságait a *Columbo* című krimisorozattal vont párhuzamok segítségével világítják meg; a *Gladiátor* című film pedig Kosztolányi novellájának (*Aurelius*) tanításához szolgál kiindulópontként.

A kötet zárófejezete a regionális kultúrához kapcsolódik. Olvashatunk itt például a veszprémi születésű, de Alsóörshez is kötődő Endrődi Sándor költőről, aki többek között sokat tett a Petőfi-kultusz megteremtéséért, Heine verseit fordította, és neki köszönhető az idős Vajda János verseinek kiadása. N. Horváth Béla pedig Baka Istvánról, a Szekszárdon született, Szegeden élt költő-íróról közöl rövid tanulmányt, melyben éppen csak felvillantja a Baka-életmű néhány jellegzetes vonását.

A kötet alapos tanulmányozást igényel, de megéri, hiszen számos újdonságot, vitaindító gondolatot tartalmaz.

Az irodalomtanítás megújításához-megújulásához Sipos Lajos szerint a következőkre van szükség: „A tanári tudás folyamatos megújítására, a műbefogadás riceouri lépéseinek tudatos alkalmazására, új munkaformák kialakítására, az előző tantervekben felgyűlt anyag erőteljes csökkentésére, új tankönyvekre, segítő eszközökre, a kultúra új fogalmának kialakítására.” (*Irodalomtanítás a harmadik évezredben*, 12.)

E szemlélet, törekvés jegyében született meg Fűzfa Balázs *irodalom_12* című tankönyve, amely már címében is újszerű, környezetbarát papírra készült, és előkészítése során minden lehetséges munkafázist elektronikus úton végeztek. A Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának docense nem ismeretlen az irodalombarátok és -tanárok körében. Szervezője A 12 legszebb magyar vers című projektnek, amely konferencia- és könyvsorozat is egyben. A kitűzött cél az, hogy a résztvevők kísérletet tegyenek a magyar irodalmi kánon tizenkét remekművének – *Szeptember végén*, *Apokrif*, *Szondi két apródja*, *Esti kérdés*, *Levél a hitveshez*, *Hajnali részegség*, *Ki viszi át a Szerelmet*, *Kocsi-út az éjszakában*, *A közelítő tél*, *A vén cigány*, *Eszmélet*, *Valse triste* – újraértésére és újraértelmezésére. A konferenciák és tanulmánykötetek módszertani újdonságokkal is szolgálnak: a szakkutatók, irodalmárok mellett középiskolai tanárok is aktív résztvevőként jelennek meg, pódiumbeszélgetéseken, vitákon osztják meg gondolataikat a versek tanításáról, illetve tankönyvi kanonizációjáról. A rendezvényeken a diákok is lehetőséget kapnak az adott költeményről alkotott véleményük elmondására.

Fűzfa Balázs irodalomtankönyve – a már címében is hagyománytörő *irodalom_12* – érettségi-központú, ami sok szempontból megkönnyíti a diákok dolgát. Az előszóban a szerző kifejti céljait: „Ez a könyv arra törekszik, hogy bevezesse Tisztelt Olvasóját Magyarországra és a »világ« legutóbbi háromnegyed évszázadának »irodalomtörténeiseibe«. Nem irodalomtörténetébe tehát, hanem hangsúlyozottan irodalomtörténeiseibe.” (5.) A könyvben végigvitt gondolatmenet deduktív. A legáltalánosabb áttekintés, a tananyag lényegének vázlata az első részben kap helyet, amelyet aztán a második részben kifejti, és az érettségi követelményeknek megfelelően rendez el a szerző. A tananyag mellett szerepelnek a tankönyvben azok a műszövegek is, amelyeket a kétszintű érettségi követelményrendszere, a *Nemzeti alaptanterv* és a *kerettanterv* követelményként megjelöl.

Jelentős újítás és igazán dicsérendő, hogy nagyobb hangsúlyt kap a képek, az egyes szövegek, szövegtömbök egymáshoz való viszonya, vagyis a vizualitás. Az *Irodalom_12* szokatlan alakú, oldalai a webes felületekhez hasonlíthatók, sok-sok „link” segíti a szövegben való előre-hátra közlekedést. A tipográfia is megkönnyíti a diákok dolgát, hiszen a törzsanyagot normál betűvel szedték, az emelt szintű érettségihez tartozó szövegeket pedig vékony bordó kerettel emelték ki. A kiegészítő megjegyzések, gondolatsorok, fogalommagyarázatok a lapszálon vagy keretben találhatóak. Ugyanígy különülnek el a műszövegek.

A Fűzfa-féle irodalomtankönyvben a jelenkori irodalom fogalmi készlete dominál. Ha csak a lapszálon szereplő fogalommagyarázatokat nézzük: horizont, hipertext, medializálódik, kánon, jelforma, nyelvválság, késő modernség, paradigma, korszakküszöb, dialogicitás stb. (Remélhetőleg ez nem rettent el a felhasználókat...) A kötetben kétszintű feladatrendszer található, a forrásmunkák adatait lábjegyzetben adta meg a szerző, aki azt szeretné, ha az irodalom segítené a diákokat önmaguk mélyebb megismerésében, ha az irodalom közelebb vinné őket „az emberi lét legfontosabb céljaihoz”, a szabadsághoz, a boldogsághoz és a szeretethez. Talán kissé patetikusnak hathat e célkitűzés, ám mi más is lehetne az irodalom, az irodalomtanár feladata. Hiába tanulja meg a gyerek, hogy mikor született, ki volt az édesanyja Petőfi Sándornak, ha semmit nem ért a szabadságról és szerelemről. Fűzfa Balázs szimpatikus hitvallását Horatiust idézve fogalmazza meg: „Merj mást gondolni, amit én.” Felfogása szerint a tankönyvszerző inkább moderátor, aki segíti az önálló gondolkodást, s elsősorban ötleteket ad a munkához, s nem célja kész ismeretek közlése.

Az *Irodalom_12* a kétszintű érettségi témaköreit követi. Az életmű kategóriában így már csak József Attila szerepel, az ő életműve azonban igen részletesen. A *Portrék* között Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós, Pilinszky János, Márai Sándor, Ottlik Géza és Weöres Sándor a tananyag, a *Látásmódok* fejezetben Örkény Istvánról, Nagy Lászlóról, Nemes Nagy Ágnesről, Szilágyi Domokosról és Kertész Imréről esik szó. Fűzfa a kortárs irodalomból Orbán Ottót és Parti Nagy Lajost választotta, de az úgynevezett „Rádás”-ban Tandori Dezső (sakk) verse(i), Bächer Iván tárcanovellái és Kányádi Sándor *Pergamentekercsekre* című verse is előkerül. A világirodalom-fejezetben Kafkát, García Lorcát, Thomas Mannt, Gregory Corsót és Bob Perelmant mutatja be a szerző (a rádásban Borges és García Márquez *Száz év magánya* a téma); a *Színház* címszó alatt pedig Brecht epikus színházáról, Dürrenmatt *Fizikusok* című drámájáról, illetve egy irodalmi vándormotívum színpadi megjelenítéséről olvashatunk (Kohlhaas). Az *Irodalom és a kultúra kapcsolata* című fejezetben az irodalom határterületeiről, a detektívtörténeletről és a sokszínű kultúráról kap képet a diák. Ha végignézzük e felsoroláson, akadhat hiányérzetünk, ám észrevehetjük azt is, hogy Fűzfa Balázs a hozzá nagyon is közel álló alkotókat válogatta be tankönyvébe. Éppen ezért ha a magyartanár jól sáfárkodik a rábízott kincsekkel és tudással, akkor egyik-másik szerzőt/művet felcserélheti, s akár saját vagy a gyerekek kedvenceit is beveheti az irodalomórák anyagába.

Fűzfa nagyon kreatív feladatokat talált ki a gimnazisták számára, s nem csak az emelt szintű érettségit választók mélyedhetnek el a kutatásban egy-egy szerző kapcsán. Csak két példa a középszintű magyarérettségire készülők feladataiból: „Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse először 1956. november 2-án jelent meg az *Irodalmi Újság*ban.

A Tiszatáj 1985. 5. számában ettől eltérő változatot közölt. A vers mindkét változatát megtalálod a Digitális Irodalmi Akadémia honlapján = www.irodalmiakademia.hu. Hasonlítsd össze a két szöveget!” (22.) „József Attilánál különösen érdekes megfigyelni a szövegváltozatokat, illetve azt, hogy miképpen »állt össze« egy-egy nagy vers egésze – akár évek alatt. Keress példákat az alakuló-fejlődő, akár változataikban is élő szövegekre!” (115.) S hogy az emelt szintű megmérettetést választók milyen összetett feladatokban „részesülnek”, arra jó példa a következő két idézet (látható, hogy a kérdést megelőzi a tájékoztatás és a pluszinformáció közlése): „Készítetek egy irodalmikultusz-kutasásos kisprojektet – az általatok választott formában – az országban fellelhető Radnóti-szobrokról! Értelmezzétek a szobrokat – ehhez lehetőleg többféle beállításban gyűjtsetek róluk képeket!” (138.) Vagy: „Ottlik matematikusnak tanult – mint ahogyan később tisztelője, Esterházy Péter is vagy elődje, Robert Musil (*Törless iskolaévei*). A világon elsősorban nem is mint író volt ismert, hanem mint remek bridzsszakértő. Az olasz Panorama című újság ezzel a címmel jelent meg halálakor: »Hetvennyolc éves korában meghalt a világ legnagyobb bridzsjátékosa, Ottlik Géza.« Angliában megjelent bridzskönyve fülszövegében pedig így jellemzik: »Hazájában szépiróként is ismert.« – Keress még olyan írókat a világirodalomban, akik írói életművüket mintegy »másodsorban« alkották meg »főfoglalkozásuk« mellett!” (166.)

A sok-sok illusztráció is a figyelemfelkeltést szolgálja, s bátran mondhatjuk, a szerző elérte a célját. A tananyag olvasása nélkül is érdekes könyv tipográfiája és dizájnya Szabó László munkáját dicséri. Újdonság és különlegesség az is, hogy a tankönyv élőfeje az *Iskola a határon* című regényből való részlet. Hogy miért éppen Ottlik regényéből idéz Fűzfa? A tankönyv 27. oldalán találjuk meg erre a magyarázatot, ahol a szerző Lengyel Péter író vallomását idézi: „Mindannyian Ottlik iskolaköpenyéből bújtunk ki.” Ottlik regénye korszakhatár, és hát nem mellékes talán a személyes érintettség és a genius loci sem, hiszen Fűzfa a kőszegi–szombathelyi Ottlik-kultusz fáradhatatlan építője, az Ottlik-életmű lelkes kutatója. (Az MTA Irodalomtudományi Intézetének Irodalomtörténeti füzetek sorozatában megjelent könyve – „...Sem azé, aki fut...” Ottlik Géza *Iskola a határon* című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében – egyben doktori értekezés is, melyet az ELTE bölcsészkarán védett meg 2004-ben.)

Az *irodalom_12* tankönyvről Grüll Tibor írt kritikát az *Élet és Irodalom* 2008. október 24-i számában, s pozitív értékelésével egyetérthetünk: „Egy biztos: az unalmat valóban sikerült száműznie a kötetből, s ha már csak ennyit sikerül egy tankönyvszerzőnek elérnie, azzal fél-háromnegyed győzelmet aratott. Hogy mindez miért sikerült Fűzfa Balázsnak? Azért, mert nemcsak tárgyát – magát az irodalmat s az irodalomtudományt – ismeri, hanem a diákokat is. Ő nem tantárgyat tanít, hanem embereket. Mai embereket.”

Gajdó Ágnes